

Puudega laste perede teenuste kasutamine ja nende vajadus

Mari Sarv

Analüüsi ja statistika osakonna analüütik, sotsiaalministeerium

Möödunud aastal viisid Turu-uuringute AS ja Eesti Rakendusuuringu Keskus Centar läbi puudega lastega perede toimetuleku ja vajaduste uuringu¹. Uuringu tellis sotsiaalministeerium ning see oli kaasrahastatud Euroopa Sotsiaalfondi meetmest „Tööturul osalemist toetavad hoolekandeteenused”.

Eeltööd uuringuks algasid maikuus, küsitlus kestis augustist septembrini, raport koostati detsembriks ja tulemusi esitleti tänavu 6. märtsil.

Uuring keskendus puudega lastega perede majanduslikule ja sotsiaalsele toimetulekule, teenuste kasutamisele nende poolt ning kaardistas vajadused teenuste ja muu toe järele. Teenuste kättesaadavuse ja kasutamise seotud probleeme vaadeldi nii valdkondade üleselt kui eraldi sotsiaal-, tervisehoiu- ja haridusvaldkonnas.

Selles artiklis käsitlen ülevaatlilikult peamiselt sotsiaal- ja haridusvaldkonna kaudu pakutavate puudega lapsi toetavate teenuste²

kasutamist, puudega laste vanemate tunnetatud vajadust nende teenuste järele ning probleeme seoses teenuste kättesaadavusega. Uuringuraporti täisversioon on kättesaadav sotsiaalministeeriumi kodulehel rubriigis „Sotsiaalvaldkonna uuringud ja analüüsid”.

Uuringu taust

Esimest korda korraldati sarnane uuring 2009. aastal. Toonast ankeeti kohandati 2017. aasta küsitluseks. See muudeti sobivamaks veebiküsitlusele, küsimused sõnastati kergemini mõistetavaks, osa parandusi aga tulenes muutustest teenuste ja toetuste süsteemis.

Küsitluse valim on esinduslik lapse puude raskusastme ja -liigi, lapse soo ja vanuserühma ning pere elukoha (piirkond ja asula tüüp) suhtes. Kokku küsitleti 1904 inimest. Valdavalt täideti veebiküsimustikku (1828), väiksem osa eelistas silmast-silma küsitlust (76). Küsimustele paluti vastata inimesel,

¹ Puudega lastega perede toimetuleku ja vajaduste uuring (2017). Kallaste, E., Lang, A., Sömer, M., Sandre, S.-L., Anspal, S., Vainu, V. Eesti Rakendusuuringu Keskus Centar ja Turu-Uuringute AS. Tellija: Sotsiaalministeerium. Kaasrahastatud Euroopa Sotsiaalfondi toetuse andmise tingimustest „Tööturul osalemist toetavad hoolekandeteenused”. www.sm.ee -> Ministeerium-> Uuringud ja analüüsid.

² Uuringus küsiti vastajatelt teenuste kasutamise ja vajaduse kohta sõltumata sellest, millesse valdkonna kaudu laps nendeni jõudis. Probleeme aga uuriti ka lähtudes teenuste või abi saamise kohast.

³ Sotsiaalkindlustusameti registri andmed 1. jaanuar 2009 ja 1. jaanuar 2017. Vaata ka Mari Kreitzbergi artikleid „Puudega laste arvu iseloomustavad statistilised näitajad viimase kümne aasta kohta” ja „Puuetega inimeste arv, suundumused ja osatähtsus rahvastikus, 2010–2017” Sotsiaaltöö uudiskirjas, www.tai.ee/sotsiaalto ->Loe artikleid.

kes tegeleb peres puudega lapsega kõige rohkem. Enamik vastajaist olid puudega laste vanemad (96%), enamasti emad (91%).

Võrreldes 2009. aasta uuringuga oli 2017. aastaks puudega laste arv ja osakaal oluliselt kasvanud: 2009. aastal oli 0–17aastastest lastest puudega 3% (7368 last), 2017. aastal oli samast vanusrühmast puudega 5,2% ehk siis puudega lapsi oli 12 896. Kasvanud on just keskmise ja raske puudega laste arv: 2009. aastal oli keskmise puudega 2252, raske puudega 4294 ja sügava puudega 822 last; 2017. aastal oli neid aga vastavalt 5000, 7164 ja 732. Ka 2018. aasta esialgsed andmed kinnitavad puudega laste arvu kasvu.³

Suurem teenuste vajadus ja kasutamine

Värske uuring näitab, et ka teenuste vajadus ja kasutamine on kasvanud. Joonisel 1, lk 20 on esitatud kõrvuti 2009. ja 2017. aasta tulemused puudega lapsi toetavate sotsiaalse ja haridusvaldkonna kaudu pakutavate teenuste kohta, kus vastajad hindasid mõlemas küsitluslaines teenuste kasutamist viimase aasta jooksul ja vajadust nende teenuste järele⁴. Teenuseid vajavateks on hinnatud vastajad, kes kasutasid enda hinnangul teenuseid kas piisavas mahus, vähem kui nad neid vajasisid või ei kasutanud teenuseid üldse, kuigi oleksid neid vajanud (joonisel 1

tähistanud tumesinisega, sinisega ja tumehalliga). Pea kõigi võrreldavate teenuste puhul on teenuse vajajate osakaal kasvanud (v. a sotsiaaltransport). Kõige rohkem märgiti vajadust rehabilitatsiooniplaani koostamise, selle täitmise juhendamise ja tulemuste hindamise järele (2017. aastal 80% ja 2009. aastal 60% puudega lastest)⁵. Suuremat vajadust tuntakse ka psühholoogi (2017. aastal 69% ja 2009. aastal 52%), füsioterapeudi (2017. aastal 68% ja 2009. aastal 62%) ja logopeedi (2017. aastal 67% ja 2009. aastal 55%) teenuse järele.

Siinjuures tuleb arvestada, et ka puudega laste koguarv on suurenenud. Näiteks 2009. aastal oli psühholoogi teenust vajalikus mahus kasutanud 29% puudega lastest; 12% oli kasutanud, aga vähem, kui tegelikult vajas, ja 11% ei olnud kasutanud, kuigi oleks seda vajanud. Sellest võib järeldada, et enam kui pooltel (52%) puudega lastest oli vaja psühholoogi teenust. 2009. aasta 1. jaanuari puudega laste arvu juures tähendas see seda, et psühholoogi abi vajas ligi 3800 last, kellest uuringu kohaselt u 3000 olid psühholoogi abi kasutanud viimase aasta jooksul (kas nii palju, kui vaja või siis vähem).

2017. aasta andmed näitavad, et psühholoogi teenust kasutas nii palju, kui vaja u sama protsent puudega lastest, kui varasemas küsitluslaines (28%), proportsionaalselt

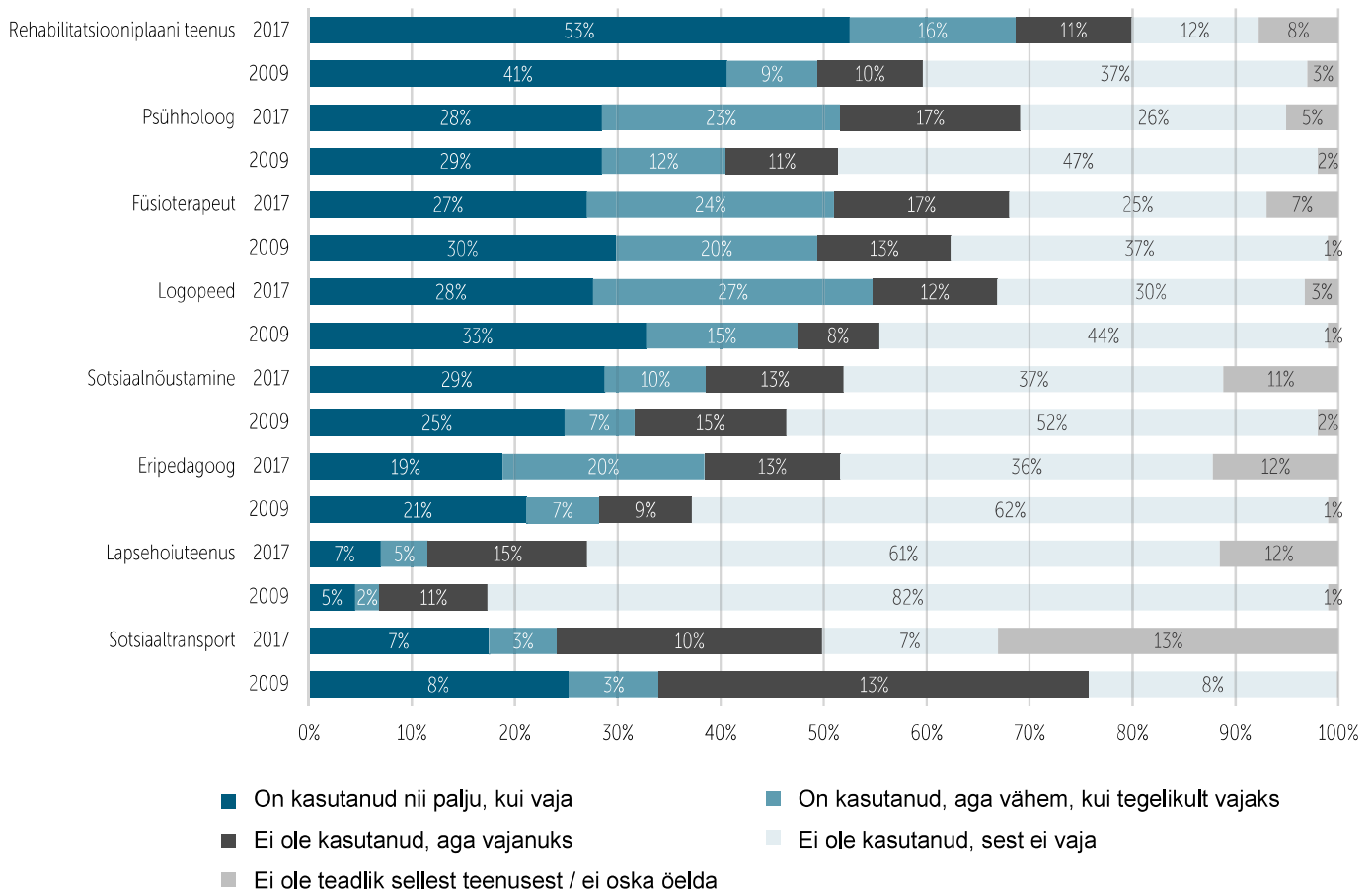
⁴ 2009. ja 2017. aasta andmed ei ole üksühele võrreldavad, kuna küsitlusmetoodikat muudeti: 2009. aastal täitis ankeedi küsituleja vastaja ütluste järgi, 2017. aastal täitis vastaja ise ankeedi veebikeskkonnas. Muutusi ka vastuste variandid: 2017. aastal lisati „ei oska öelda” kõrvale variant „ei tea seda teenust”, 2009. aastal sai küsituleja märkida, et vastaja „ei oska öelda” või „keeldus vastamast”.

⁵ Joonisel 1 kujutatud rehabilitatsiooniplaani teenuse all on kirjas rehabilitatsiooniplaani koostamise, täitmise juhendamise või tulemuste hindamise teenus. See erineb teistest käsitletud teenustest, kuna on eelduseks rehabilitatsiooniteenuste saamisel. 2016. aastal lisandusid rehabilitatsiooniplaanile alternatiividena rehabilitatsiooniprogramm ja tegevuskava. Kuna rehabilitatsiooniplaan oli varem eelduseks rehabilitatsiooniteenuste saamisele, siis see ka selgitab, miks seda teenust laialt kasutati, mistõttu võib tunnetatud vajadus selle teenuse järele seega erineda teiste teenuste tunnetatud vajadusest.

oli aga rohkem neid, kes olid teenust kasutanud, aga vajalikust väiksemas mahus (23%), ja rohkem oli ka neid, kes ei olnud kasutanud psühholoogi teenust, kuid vajaks seda (17%). Seega siis kokku juba üle kahe kolmandiku (68%) puudega lastest kas olid vajanud või vajaks seda teenust. 2017. 1. jaanuari laste arvu juures tähendaks see absoluutarvudes ligi 8800 puudega last, neist ligi 6600 oli hinnanguliselt neid, kes olid kasutanud viimase aasta jooksul psühholoogi abi (kas nii palju, kui oli vaja või siis vähem kui vaja). Seega on tunnetatud

vajadus teenuse järele kasvanud enam kui kaks korda ja psühholoogi teenust ka kasutas 2017. aastal kaks korda rohkem lapsi kui 2009. aastal.

Tulenevalt sihtrühma suurenemisest kirjeldavad 2017. aastal uuringu tulemused suuremat hulka puudega lapsi. Seega kui võrrelda 2009. ja 2017. aasta andmeid, siis lisaks osakaalude muutumisele tuleb arvestada ka sihtrühma arvulise muutusega. Nii näiteks võib osakaalu vähenemine siiski näidata hoopis teenuse kasutajate või vajajate arvu kasvu. Joonisel 1 ongi näha,

Joonis 1. Teenuste kasutus ja vajadus viimase aasta jooksul 2017. ja 2009. aastal, osakaal (%) kogu valimist (2017 N=1904, 2009 N=1091). Valik teenuseid, mille kohta küsiti 2009. ja 2017. aasta uuringutes vastajatelt teenuste vajadust ja kasutust.

ALLIKAS: PUUDEGA LASTEGA PEREDE TOIMETULEKU JA VAJADUSTE UURING.

et sotsiaaltransporditeenust kasutas ja vajas 2017. aastal proportsionaalselt veidi väiksem osa puudega lastest võrreldes 2009. aastaga. Ehk tunnetatud vajadus sotsiaaltransporditeenuse järele oli 2009. aastal 24%l puudega laste peredel ja 2017. aastal 20%l: 2009. aastal kasutas seda teenust piisavalt 8%, vähemas mahus 3% ja ei kasutanud, kuid vajanuks 13%; 2017. aastal kasutas piisavalt 7%, vähemas mahus 3% ja ei kasutanud, kuid vajanuks 10%.

Kui aga hinnata uuringu andmeid puudega laste koguarvu järgi, siis saame 2009. ja 2017. aasta tulemuste võrdlusest teada, et sotsiaaltransporditeenust vajas ja ka kasutas 2017. aastal rohkem puudega lapsi kui 2009. aastal: 2017. aastal kasutas seda teenust piisavalt või vähemas mahus, kui vajanuks, kokku u 1300 puudega last ning 2009. aastal u 800 last. Sotsiaaltranspordi ei kasutanud, kuid seda vajanuks 2017. aastal ligi 1300 ja 2009. aastal u 1000 puudega last.

Kasvas ka katmata vajadus

Teenuste kasutamise kasvu sihtrühmas (ja eriti kasutamist just nii palju, kui seda vajati) võib lugeda positiivseks tulemuseks ja selle kõrval võiks olla ootuspärane, et samal ajal väheneb teenuste puudus. Siiski selgub uuringu tulemustest, et kasvas ka nende laste arv, kelle puhul vanemad on hinnanud, et teenust kasutati, aga vähem, kui seda tegelikult vajati, või siis teenust ei kasutatud, kuigi oleks vajatud. Kui võrrelda 2017. aasta ja 2009. aasta andmeid, on pea kõigi teenuste puhul näha ka katmata vajaduse kasvu. Kõige rohkem on suurenenud nende vanemate hulk, kelle hinnangul pole nende lapsed saanud psühholoogi, logopeedi ja eripedagoogi teenust piisavalt (nad on teenust kasutanud, aga vähem, kui nad seda tegelikult vajaksid, või ei ole

kasutanud, aga vajaksid). Kasvanud on ka vajadus füsioteraapia, lapsehoiu, rehabilitatsiooniteenuste ja sotsiaalnõustamise järele. Taas tuleb arvestada, et tingituna sihtrühma suurenemisest näitab ka väikesem osakaalu kasv suuremat arvulist muutust.

Enamik puudega laste peredest leiab, et nad vajavad erinevaid teenuseid (96% vajas vähemalt ühte teenust). Sealjuures enamiku teenuste puhul vastasid rohkem kui pooled neid vajanud peredest, et nad kas ei saanud teenuseid piisavas mahus või ei saanud üldse. Nii näiteks 2017. aasta andmetel kasutas viimase aasta jooksul füsioteraapia teenust nii palju kui vaja ligi kolmandik puudega lastest (27%), kuid kokku oli rohkem neid, kes kasutasid füsioteraapiat vähem, kui nad seda tegelikult vajaksid (24%) või siis ei kasutanud, aga oleksid vajanud (17%).

Kokkuvõtvalt ütlevad uuringu andmed teenuste kasutuse ja vajaduse kohta (joonis 1), et 2017. aastaks on võrreldes 2009. aastaga kasvanud nii nende laste hulk, kes on kasutanud erinevaid teenuseid, kui ka nende perede osatähtsus, kes hindas teenuste kättesaadavuse ebapiisavaks. Niisiis võib öelda, et teenuste ja toe pakkumine puudega lastega peredele neile piisavas ja vajalikus mahus on kindlasti suur probleem, kuivõrd sihtrühm ise on suurenenud ja 2017. aasta uuringu andmetel leiab varasemast hoopis rohkem peresid, et nad vajavad üht või mitut teenust.

Miks ei saada teenuseid piisavalt?

Põhjused, miks puudega lapsed pole saanud vajalikke teenuseid piisavas mahus, on erinevaid. Uuringu andmed ei võimalda teha väga põhjalikke järeldusi, kuid näitavad, et teenuste vajadus ja katmata vajadus on sagedasem sügava või raske puude raskusastmega laste puhul. Samuti on mõnede

teenuste puhul seos puude liigiga: näiteks psüühikahäire ja liitpuudega laste puhul on vajadus tugiisikuteenuse järele oluliselt suurem ning sotsiaaltranspordi- ja lapsehoiuteenust vajavad kõige rohkem sügava puudega ja liitpuudega lapsed. Füsioteraapiateenuse vajadus on suurem sügava puudega ning liikumis- ja liitpuudega lastel, logopeedi on vajanud enam keele- ja kõnepuudega lapsed jne⁶. Samas ei näita uuringu andmed, et mingid teenused oleksid seotud ainult ühe puudeliigi või raskusastmega.

Teenuste suunatud pakkumine säästab ressursse. Mõnede teenuste puhul on seega põhjendatud, kui neid suunata (ja teenuse saamist toetada) just neile puudega lastele, kes teenust kõige enam vajavad. Samas ei oleks põhjendatud juurdepääsu piiramine neile teenustele teiste puudeliikide ja raskusastmetega lastele, kuivõrd teenuste vajadus ei seostu ainuüksi määratud puude raskusastme ja liigiga.

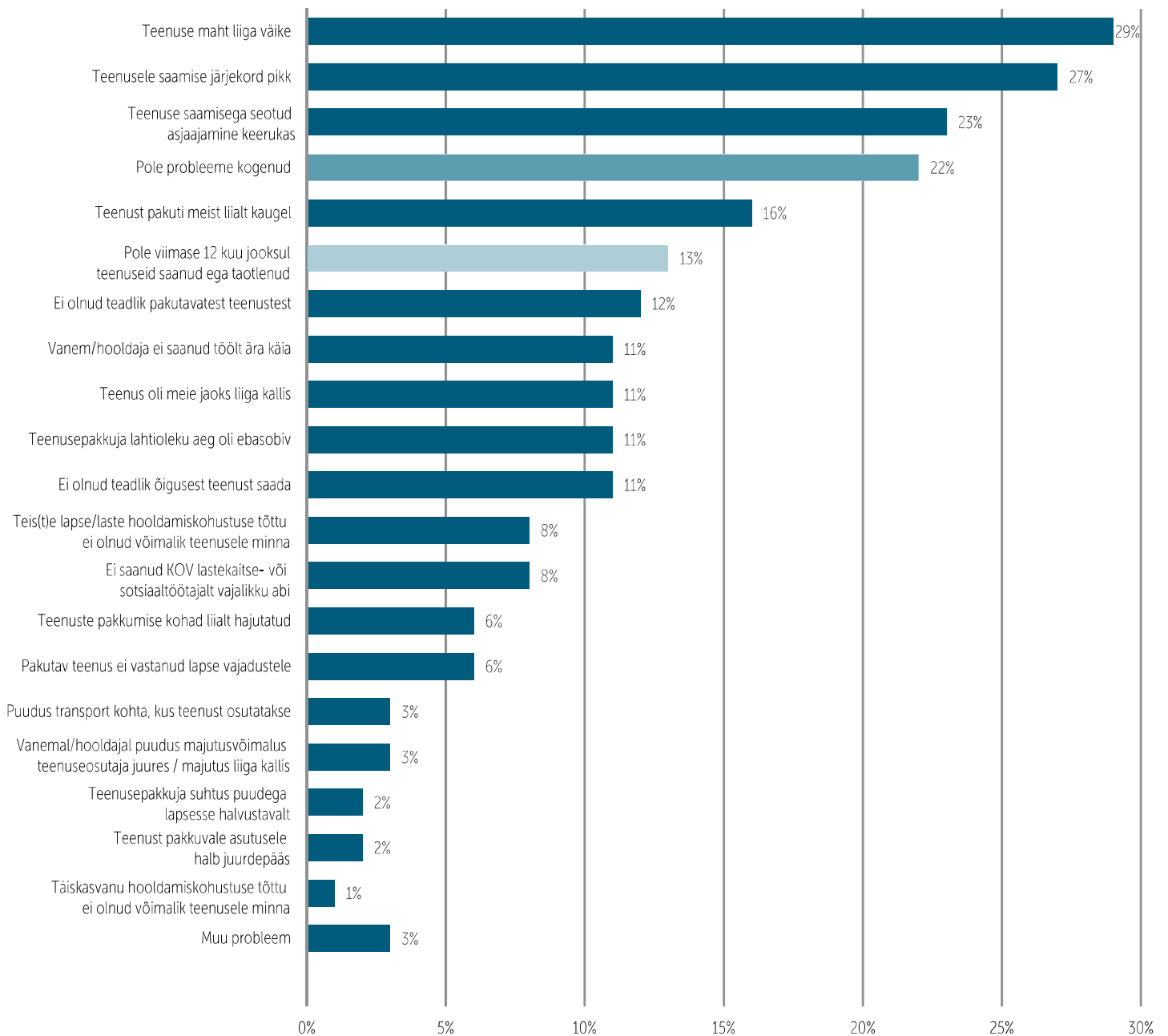
Lapsevanemad viitasid teenuste puudulikule kättesaadavusele ka lasteaedades ja koolides. Vanemate hinnangul on levinuimaks probleemiks rehabilitatsiooniteenuste vähene kättesaadavus: need teenused puuduvad või on ebapiisavad 44% lasteaias ja 34% koolis käivate laste puhul. Lasteaias hinnatakse puuduvaks või ebapiisavaks ka logopeedi (40%), psühholoogi (39%), füsioterapeudi (38%), eripedagoogi (33%) ja sotsiaalpedagoogi (31%) abi. Koolis hinnatakse puuduvaks või ebapiisavaks füsioterapeudi (31%), psühholoogi (28%) ja logopeedi (26%) abi. Seegi viitab teenuste kättesaadavuse probleem ühele väga olulisele asjaolule ehk siis teenuse saamise kohta, selle läheduse või logistilise mugavuse tähtsusele.

Uuringus küsiti ka seda, millised probleemid on sotsiaalteenuste saamisel ja taotlemisel olnud kõige sagedasemad. Vastajad tõid välja liiga väikese teenuse mahu (29%), pika järjekorra teenusele saamiseks (27%), asjaajamise keerukuse (23%), teenuse kauguse (16%), madala teadlikkuse teenusest (12% ei teadnud teenustest ja 11% ei olnud teadlik lapse õigusest teenust saada), teenuse kõrge hinna (11%) jt põhjuseid (joonis 2).

Probleeme teenuste saamise ja taotlemisega nimetasid sagedamini kõrgharidusega lapsevanemad, kes eeldatavasti on ka mõneti kõrgemate ootustega ja terasemad probleeme märkama. Kõrgharidusega vanemad nimetavad näiteks sagedamini kui muu haridustasemega vanemad probleemina teenuse ebapiisavat mahtu, pikka teenusele saamise järjekorda, asjaajamise keerukust, vähest teadlikkust pakutavatest teenustest ja nad nimetavad ka rohkem teenusele saamise takistusi: vanem ei saanud töölt ära käia või teenuse osutamise ajad olid ebasobivad.

Teenuste mahtu hindasid liiga väikeseks sagedamini Tallinna vastajad ning need vanemad, kelle lapsel oli liitpuue (38%), keele- ja kõnepuue (36%) või psüühikahäire (34%). Teenuse saamise järjekorda pidasid pikaks valdavalt liitpuudega (33%) ja psüühikahäirega (33%) laste vanemad. Asjaajamist seoses teenuse saamisega pidasid sagedamini keerukaks nooremate laste (0–6aastased) vanemad (28%), Tallinnas elavad (32%) ja psüühikahäirega lapse vanemad (31%). Teenuse pakkumise kohta kaugus oli väiksem probleem peredele, kes elavad linnalistes asulates, kõige suurem mure oli see maa-asulates (Tallinnas 11%, linnalistes asulates 14% ja maa-asulates 20%).

⁶ Kuivõrd teenuste vajaduse ja taustatunnuste seoseid on teenuste lõikes veel teisigi, siis soovitame ülevaate saamiseks tutvuda „Puudega lastega perede toimetuleku ja vajaduste uuringu” täisraportiga (peatükk Sotsiaalteenused).

Joonis 2. Viimase 12 kuu jooksul puudega lastele suunatud sotsiaalteenuste taotlemisel või saamisel kogetud probleemid, (%)valimist (N=1904), 2017.

ALLIKAS: PUUDEGA LASTEGA PEREDE TOIMETULEKU JA VAJADUSTE UURING (2017)

Probleemid teenuste taotlemisel on erinevad, kuid need takistavad teenuste saamist ja selgitavad osalt, miks puudega lapsed ei saa vajalikke teenuseid piisavalt. Oluline on teenuste korralduse selgus, lähedus elukohale ja kättesaadavus, sh teenuse vastavus või sobivus puudega lapsele. Vastajatel oli võimalik vabas vormis kirjeldada oma probleeme teenuste saamisel ning põhjendada, miks teenus ei vastanud lapse vajadustele. Kokkuvõtvalt viitab sel viisil kogutud info raskustele, mis on seotud teenuse osutajate (sh spetsialistide) puuduse ja ülekoormatusega ning teenuse paindumatuse või halva korraldusega.

Üheks võtmeküsimuseks katmata vajaduse hindamisel võib pidada info kättesaadavust. Kui lapsevanemal on vaja oma puudega lapsele abi ja teenuseid, siis on oluline, et ta leiaks vastava info lihtsalt üles. Küsitlusest tuli välja küllaltki suur rahulolematuse seoses info kättesaadavusega: pea poolte vanemate jaoks oli info pigem raskesti (33%) või väga raskesti (15%) kättesaadav, veerand vastajatest hindas info pigem kergesti kättesaadavaks; kergesti kättesaadavaks hindas selle vaid 3%. Küllalt paljud küsitluses osalenud (24%) ei osanud sellele küsimusele aga vastata. Ilmselt tuleneb see sellest, et kõigil peredel pole lisateavet või abi vaja. Info leidmise probleemi on esitatud ka varasemates uuringutes ja päevapoliitilistes diskussioonides, sealjuures on viidatud, et puudega lastele antav abi on killustatud: sellega tegelevad nii tervishoiu-, hoolekande- kui haridusasutused. Põhjused, miks puudega laste vanematele ei pruugi vajalik teave olla hõlpsalt kättesaadav, võivad olla tingitud valdkondadevahelisest killustatusest, kuid teisalt ka abi andmise jaotumisest omavalitsuse ja riikliku tasandi vahel.

Kokkuvõtteks

Puudega laste vanemaid küsitledes saab hinnata tunnetatud vajadust teenuste järele. Käesolev uuring ei põhine n-ö objektiivsel hindamisel või ekspertiisil, vaid lapsevanemate arvamusel. Lapsevanemate arvamust ei saa alahinnata, kuivõrd just nemad tunnetavad eriti hästi oma lapse vajadusi. Kuid sama olulised on kindlasti ka spetsialisti suunamine ja hinnang. Seega ei saa uuringu andmete põhjal teha üheseid järeldusi teenuste vajaduse ja mahu suhtes, pigem saame hinnata, millised on lapsevanemate ootused ning mida tuleks teenuste ja abi korralduses parandada.

Puudega laste arv on kasvanud väga kiiresti. Uuringu andmed näitavad, et kasvanud on nii nende puudega laste hulk, kes on teenuseid kasutanud, kui ka nende laste osa, kes vanemate hinnangul vajaksid teenuseid enam, ehk siis kasvanud on ootus saada rohkem teenuseid. Mõnda teenust on sagedamini vaja just teatud puudeliigiga lastele ning üldjuhul on teenuste vajadus seda suurem, mida raskema puude raskusastmega on tegu.

Kuna teenuseid oleks vaja pakkuda rohkem, on neid mõistlik suunata just neile lastele, kes neid eelkõige vajavad, ja seal, kus see on neile sobiv. Teenuste senisest paremini suunatud pakkumine laseks neid kujundada ka paindlikumalt ja kombineeritumalt, sh valdkondadeülelalt ja silmas pidades laste puudespetsiifilisi, ealisi vm vajadusi. Teenuste ja abi kättesaadavus algab neid puudutava info kättesaadavusest. Tänapäeval on sageli probleemiks info üleküllus ja killustatus. Kui jagada teavet valdkondadeülelalt ja suunata seda enam vastavalt vajadustele, siis aitaks see teabel ka paremini kohale jõuda. **S**